

רפרוף כנפי הפרפר

הרהורים על מלחמת ששת הימים בעקבות ספרו החדש
של מיכאל אורן

מרדכי בר־און

Michael B. Oren, *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, Oxford University Press, Oxford 2002, 446 pp.

מיכאל אורן, חוקר בכיר במרכז שלם, המוכר היטב לעוסקים בקורות מדינת ישראל בשנותיה הראשונות ממחקריו הרבים על פרשות שונות משנות החמישים, נע קדימה במנהרת הזמן ומגיש לקוראים בשפה האנגלית ספר מרתק על הנסיבות שחוללו את מלחמת ששת הימים ועל מהלכי המלחמה עצמה, יום אחר יום. אורן מצטט דברים שאמר לנאצר הגנרל ההודי אינדאר ג'יט ריקיה, מפקד כוח האו"ם, ערב סילוקן מסיני: 'נראה לי שצפויה לך מלחמה רבתי במזרח התיכון, ולדעתי גם בעוד חמישים שנה נעסוק בהסברת סיבותיה'.¹ ואכן, מלחמה זו הדהימה הן את המובסים והן את המנצחים, וזכתה כידוע לשפע של תיאורים וניתוחים כבר בימים הראשונים שלאחר התרחשותה. מאות משקיפים, עיתונאים, מדינאים, מצביאים ושאר שולחי ידם בעט סופרים פרסמו שפע של ספרים ומאמרים במאמץ להבין ולהסביר כמה וכמה תמיהות שמהלכי מלחמה זו המשיכו לעורר בשלושים וחמש השנים שחלפו מאז התחוללה.² היבטים שונים של המלחמה, ובייחוד ההיבט האופרטיבי־צבאי וההיבט הפוליטי הפנים־ישראלי, זכו זה כבר לכיסוי שנשען על תיעוד לא מבוטל ועל עדויות מהימנות למדי של משתתפים. לאחרונה נעשתה הפרשה ראויה גם למחקר היסטורי אקדמי, עם פתיחת חלק ניכר של החומר הרלוונטי בכמה וכמה מהארכיונים המרכזיים במדינות הנוגעות בדבר, החל בשנת 1997, ובזכות התמוטטותה של ברית־המועצות שנים אחדות קודם לכן – מאורע שבעקבותיו נכוננו כמה מפעילי המשטר הסובייטי לפתוח את חרצובות

1. מצוטט בתוך: Michael Oren, *Six Days of War*, Oxford 2002, p. 86.

2. כמה מתמיהות אלה באו לידי ביטוי במאמרי 'שישה ימים, שש תמיהות ושש הצעות מחקר', שפורסם לראשונה בקובץ: אניטה שפירא (עורכת), *עצמאות: 50 השנים הראשונות, ירושלים תש"ס*, עמ' 323-350, וכלול גם בקובץ: מרדכי בר־און, *גבולות עשנים: עיונים בתולדות מדינת ישראל 1948-1967*, ירושלים 2001, עמ' 368-397.

לשונם.³ על סמך תיעוד חדש זה, ולאחר מחקר ממושך, מצליח מיכאל אורן להגיש לקוראים את התיאור הנרחב והמפורט ביותר שהוצג עד כה, וגם עיון במראי המקום הרבים מצביע על כך שכמות המקורות שעמדו לרשותו היא הגדולה מכל מה שראינו בדפוס עד היום.⁴ הצלחתו של אורן באריגת נרטיב כה מפורט וממוסמך מאפשרת גם לנו לבחון כמה שאלות מתודולוגיות עקרוניות ואף להעז פנים בפרשנות נוספת בענייני מהות. אורן הוא היסטוריון זהיר ואין הוא מרבה לעטות על עצמו גלימת שופט עליון. סגנון עבודתו הטיפוסי הוא נרטיבי, והוא מעדיף להשאיר לעובדות לדבר בעד עצמן ולשחקנים בדרמה להתבטא באמצעות הציטוטים הרבים הפזורים בספר בשפע. יש בגישה זו יתרון, משום שחריצת משפט והסקת מסקנות חותכות מחייבות את ההיסטוריון לרדוקציה בלתי־נמנעת, וסופו שהוא מאבד את דיוקי העובדות המסובכות ולעתים גם המעורפלות, אלה שכל אירוע היסטורי מורכב מהן. ואולם, בתוך כך משאיר אורן למגיבים פזיזים יותר את ההזדמנות להגות פרשנות נועזת יותר. המאמר שלהלן אינו בחינת 'ביקורת ספר', אלא הוא ניצול של הזדמנות להרהר בכמה מן ההיבטים הנובעים מחקר מלחמת ששת הימים – מלחמה ששינתה באופן כה רדיקלי את כל הפרמטרים שעיצבו את המשכו של הסכסוך בן מאה השנים במזרח התיכון.

* * *

בפתח ספרו מזכיר אורן את הפרפר, שלפי תאוריית הכאוס עשוי ברפרוף אחד של כנפיו לחולל סערה אדירה בסופה של שרשרת סיבות ומסובכים. בדומה לכך, טוען אורן, גם בהיסטוריה האנושית 'אירוע קטן, חסר חשיבות לכאורה, עשוי לחולל תהליכים שיובילו בסופו של דבר לתהפוכה רבתי'.⁵ בסיומו של הספר חוזר אורן ומזכיר את רפרוף כנפי הפרפר כמטפורה למה שהוא מאפיין כ'שרירותיות' (capriciousness) של התהליך שהוביל לפרוץ מלחמת ששת הימים.⁶

כדוגמה לאחד מאותם רפרופי פרפר מציין אורן מחדל של שגריר ארצות־הברית בתל־אביב: הלה השהה על שולחנו, עד לאחר חופשת סוף השבוע, שדר ששלח באמצעותו המלך

3. בשנת 1992 נערך בווינגטון כינוס לשם בחינת כמה מאותן שאלות. בכינוס השתתפו – נוסף על חוקרים ונושאי תפקידים ישראלים, מצרים ואמריקנים – גם שני פקידים בכירים מרוסיה, שניסו להסביר לראשונה את התנהגותה של ברית־המועצות בפרשה. ראו: Richard B. Parker (ed.), *The Six Day War: A Retrospective*, Gainesville 1996. הנציגים הרוסים שהשתתפו בכינוס היו ויטאלי נאומקיין, שבעת המלחמה היה סטודנט בקהיר, גיאורגי קורניינקו ממשדד החוץ הסובייטי, וויקטור ישראליאן, מהאקדמיה הסובייטית לדיפלומטיה. לרשימה המלאה של המשתתפים ראו שם, עמ' 321-323.

4. מחלקת היסטוריה במטה הכללי של צה"ל ערכה מחקר מעמיק ביותר, שאף סוכם במספר כרכים, על אודות צה"ל ומבצעיו במלחמת ששת הימים, אך מסמך זה טרם נפתח לעיון הקהל הרחב. על הכתוב בו ניתן ללמוד רק מספרו של מתתיהו מייזל, המערכה על הגולן: יוני 1967, תל־אביב 2001, המסתמך עליו.

5. Oren, *Six Days of War*, p. 2.

6. שם, עמ' 312.

חוסין אל ראש ממשלת ישראל לוי אשכול. בשדר הביע חוסין תנחומים על מותם של שלושה חיילי צה"ל שעלו על מוקש באזור ערד, ואשרר את מחויבותו להבטחת השקט בגבולות – אלא שבביניים ביצע צה"ל את פעולת התגמול הגדולה בסמוע (13 בנובמבר 1966).⁷ כפי שמתברר מהמשך הסיפור, פעולה זו והימנעותו של נאצר מלסייע לצבא ירדן במצוקתו הניעו את המלך חוסין להגביר את תעמולתו נגד נאצר, שלטענתו הסתתר מאחורי גבו של כוח האו"ם במקום להילחם בישראל, ואף נמנע מלסגור את מצרי טיראן. לפי גרסה זו, התעמולה דחקה בסופו של דבר את נאצר לפינה ותרמה להחלטתו לסלק את כוח האו"ם מסיני עם פרוץ המשבר במחצית מאי 1967, ואף לסגור את מצרי טיראן ימים אחדים לאחר מכן. מן המפורסמות היא שצעדים אלה הפכו את המלחמה לבלתי-נמנעת. נמצאנו למדים שאילו היה השגריר ברבור (Walworth Barbour) מעביר את השדר של חוסין בזמן, ייתכן שאשכול לא היה מאשר את פעולת צה"ל בסמוע, ובכך היתה אולי נמנעת מלחמת ששת הימים וכל מהלך הדברים במזרח התיכון היה משתנה. אורן שב ומזכיר את הפרשה כדי להדגים את מה שהוא מכנה 'המקרייות' (randomness) של התהליך.⁸

נקל להבין כיצד מי שעסק דווקא במלחמת ששת הימים מתפתה למסקנה היסטוריוסופית כה מרחיקת לכת. אכן, יותר מאשר באירועים ובזמנים אחרים בסכסוך המזרח-תיכוני, בסוף חודש מאי ובראשית יוני 1967 ננקטו לא מעט צעדים שהיו לחלוטין בלתי-צפויים ובחלקם גם בלתי-סבירים. לבד מכוחות הגרילה הפלשתיניים, שהחלו את פעילותם לא מכבר, ותומכיהם אנשי הפלג הקיצוני של הבעת' בדמשק, רוב השחקנים בזירה לא רצו במלחמה. ימים מעטים לפני פרוץ המשבר הם אף לא שיערו שהוא יתחולל ויסיים כפי שהסתיים. לא התרחש כאן תהליך לינארי שניתן לתארו בצורה קוהרנטית, סיבה בעקב מסובב, ולהראות כיצד צעד אחד צעד הלכו השחקנים אל עבר העלילה הדטרמיניסטית שהגורל קבע להם. את סיפור ששת הימים אין לספר אלא תוך כדי דילוגים בין בירות שונות, בין אישים שונים ומהפתעה להפתעה, משל היינו מדלגים אחר פרפרים רבים ומנסים לעקוב אחר רפרוף כנפיהם – כפי שעושה אורן בכישרון רב.

אף-על-פי-כן, בכל הנוגע לתהליכים היסטוריים בכלל, ולתהליך שחולל את מלחמת ששת הימים בפרט, מטעמים עקרוניים אין לקבל מטפורה זו ברצינות רבה מדי. בלא לחטוא בקיצוניות הפוכה ולאמץ תפיסה דטרמיניסטית קיצונית, אפשר לומר שדווקא מלחמה זו היתה פועל יוצא הגיוני ואפילו צפוי מראש של התפתחות הסכסוך הישראלי-ערבי בקוויו הכלליים מאז סיומה של מלחמת סיני תשע שנים קודם לכן.

חרף הצלחתה של ישראל לקנות לעצמה בעקבות מבצע קדש תשע שנים של שקט וביטחון יחסיים, היה ברור לכל משקיף רציני כי 'הסיבוב השני' במלחמתה של ישראל על

7. התיאור המוסמך ביותר של הקרב עצמו מצוי במאמר 'מבצע "מגרסה"' מאת אברהם איילון, ששימש ראש מחלקת היסטוריה במטה הכללי. המאמר פורסם 12 שנה מאוחר יותר בתוך מערכות, 261-262 (מרס 1978), עמ' 27-38. חבל שאורן לא השתמש במקור זמין זה.

8. שם.

כינונה ועל עצמאותה עדיין לא התחולל, וכי הערבים, ובראש ובראשונה מנהיגם הכריזמתי ג'מאל עבד אל-נאצר, לא ויתרו על תקוותם לשוב ולבטל הן את תוצאות מלחמת סיני ב-1956 והן את תוצאות מלחמת 1948. התהליך הזה התנהל בדרכים עקלקלות, ואירועים שונים ואישים שונים, בין במכוון ובין בהיסח הדעת, הגשימו אותו בפועל. ביסודו של דבר פעלו ללא הרף זרמים סמויים ואף גלויים למדי, שהריצו את מרכבתה של האלה קליאו בדרכים שבהן בחרה להגיע אל עבר התכלית הבלתי-נמנעת. יתר-על-כן, בדיעבד אפשר אמנם לתאר צעדים רבים שנקטו רוב השחקנים כאילו היו שגיאות יקרות, אולם הצלחתו של אורן לדון באותם עניינים מן הפרספקטיבות השונות של השחקנים השונים מאפשר לנו לסכם ולומר שרוב ההכרעות לא היו בשעתן בלתי-רציונליות, ואף-על-פי-כן לא מנעו את המחיר היקר ששולם. לתהליך עצמו היה היגיון משלו, ולכן אין לתארו כאילו לא היה אלא הצבר של שגיאות, היסחי דעת או אי-הבנות.

תפקידו של ההיסטוריון לכור את התבן מן הבר, להצביע על אותם אירועים הקשורים בזרם המרכזי של התהליך ונובעים מגורמי היסוד של המצב המתהווה, ולהבחין בינם לבין אירועים צדדיים ומקריים, שהיו מסוגלים אולי לזרו את התהליך או לעכבו אך לא היה בהם כדי לבטלו מעיקרו. לכן, הגם שיש חן מסוים בתיאור אירועים מסוג מחדלו של השגריר ברבור, וצורכי העיצוב הספרותי מצדיקים את הכללתם, אסור להקנות להם יותר מן הערך האיורי שהם ראויים לו. אין להעמיס משמעות רבה מן הראוי אפילו על אירועים כבדי משקל יותר, כגון פעולת צה"ל בסמוע ומלחמת התעמולה שדוברי ירדן ניהלו בעקבותיה נגד מצרים. קשה להתעלם מכך שפעולת סמוע היתה שגויה מבחינות רבות, וביקורת לא מעטה הוטחה בישראל בעקבות ביצועה כבר בשעת מעשה, אולם ספק אם נכון לראות בה אבן ציון חשובה בדרכו של המזרח התיכון אל תהפוכות מלחמת ששת הימים. יתר-על-כן, סילוקו של כוח האו"ם מסיני וסגירת מצרי טיראן לא היו צעד פזיז ובלתי-רציונלי, שנולד מתוך סערת רגשות או כתגובה רגשנית הקשורה בהטחת דוברי המשטר בעמאן במנהיגי מצרים. דווקא מתוך החומר העשיר שמכאל אורן מציג לפנינו עולה בכירור שבשלב מסוים במשבר, ואולי עוד לפני שפרץ, החליט נאצר להגשים משימה שהציב לעצמו זמן רב לפני כן: לשנות את תוצאות מפלתו בשנת 1956, ואפילו לבטל, למצער באופן חלקי, את תוצאות מפלת הצבא המצרי בתש"ח ובתש"ט.

שרשרת סיבה ומסובב כוללת תמיד חוליות מרובות, אולם חובתו של ההיסטוריון להבחין בין חוליות עיקריות לחוליות משניות, בין סיבות הנובעות מפעולה יוזמה לבין נסיבות שהן התשתית לפעולתם של יוזמי הפעולות והן המעצבות את משמעות מעשיהם ואת תגובות השחקנים האחרים. עליו לזהות אירועים פחותים בהשפעתם לפי שעה, אירועים שרק במבט לאחור אפשר יהיה לראות בהם התפתחויות חשובות, שכן תוצאותיהם יהיו ניכרות רק בעתיד הרחוק יותר, לאחר שגורמים נוספים יקנו להם את משמעותם המלאה. את סיפורו מתחיל אורן בפעולת הסרק הראשונה שביצעה חוליית לוחמי אל-עסיפה,

9. המטיב הזה חוזר ונשנה בתעמולה הערבית במהלך המשבר והמלחמה. עוד בעניין זה ראו להלן.

הזרוע הצבאית של הפת"ח, בליל פרוס השנה החדשה 1965 במוביל הארצי ליד הכפר עילבון. גם בהמשך הדברים שב אורן ומבליט את פעולותיהם של ארגוני הגרילה הפלשתיניים השונים שקמו במהלך שנות השישים, וגורס כי הם היו אחד מגורמי המתיחות שגאתה בין ישראל למדינות ערב ושבגינה נגרר גם נאצר לפלישה לחצי האי סיני, לסילוק כוח האו"ם ולסגירת מצרי טיראן - צעדים שהביאו לפרוץ המלחמה. ואולם, אף שארגוני הלוחמה הזעירה הפלשתיניים גרמו אז לישראל טרדה רבה, הציקו לה היטב ואף דחקו בה להגיב בפעולות תגמול לא מעטות, הרי באותה עת עדיין לא התפתח הגורם הפלשתיני לכדי סכנה בטחונת של ממש. הארגונים הפלשתיניים החלו להציב לישראל אתגרים קשים יותר רק לקראת סוף העשור, לאחר שנפילת הגדה המערבית של ירדן ורצועת עזה בידי ישראל אפשרה להם, לנוכח הכיבוש הישראלי של השטחים שבהם חי רובו של העם הפלשתיני, להציג עצמם כתנועה לשחרור לאומי ממש. ובאשר לסיוע הצבאי, המדיני והתעמולתי שהגישה דמשק לארגונים הפלשתיניים במחצית שנות השישים - זה היה רק אחד מן הגורמים שהפכו את סוריה לאתגר הבטחוני העיקרי שלפניו ניצבה ישראל. המאבק על המים היה ללא ספק נושא אסטרטגי קריטי הרבה יותר, והמצוקות היומיומיות שהיו כרוכות במאבקים המתמשכים על השליטה באזורים המפורזים היו קשות ביותר והובילו להתנגשויות הרבה יותר 'חמות' ותכופות מאלה שנגרמו בעקבות הפשיטות של הפת"ח ושותפיו. הפעולה במוביל הארצי עשויה לשמש סמל ואיתות ראשון לשיבת הפלשתינים אל מרכז זירת הסכסוך הישראלי-ערבי, אולם לשם הם יגיעו רק לאחר מלחמת ששת הימים, ובמכלול הגורמים שהביאו להתחוללות המלחמה עצמה והשפיעו על מהלכיה הם לא היו גורם בעל חשיבות.

* * *

סדרה של שאלות מתודולוגיות צצה ועולה בכל הנוגע להערכת המקורות. נוסף על רשימה מרשימה של ארכיונים שסרק אורן (13 ארכיונים ישראליים, 12 ארכיונים בארצות-הברית, הארכיון הבריטי וארכיון משרד החוץ הסובייטי), ונוסף על רשימה ארוכה של ספרים ומאמרים בעברית, באנגלית, בצרפתית, בספרדית וברוסית, נשען מחקרו גם על רשימה מרשימה לא פחות של מקורות ערביים. דא עקא, שלא באשמתו, אף לא מקור אחד מן המקורות בערבית הוא ממש מקור ראשוני. כצפוי, שום מדינה ממדינות ערב לא התירה לאורן להציץ בארכיוניה, ו-46 הספרים והמאמרים בערבית הנזכרים באלפי הערות השוליים הם במקרה הטוב זכרונות של מדינאים, מצביאים ודיפלומטים, שאמנם נטלו חלק באירועים אך כתבו את זכרונותיהם רק לאחר מעשה. נוסף על הבעיות הרגילות שכתבי זכרונות מעוררים בדרך-כלל בכל הנוגע למהימנות הסיפור, ולא-כל-שכן בנוגע לאובייקטיביות של הפרשנות הכלולה בהם, הרי ההסתמכות על זכרונות של ערבים מעוררת בעיה מיוחדת. עקב התוצאות המהפכניות של המלחמה, ולא רק בשדה הקרב אלא גם במערכות הפנימיות בכל המדינות הערביות שהיו קשורות במלחמה, אין מנוס מההנחה כי מה ש'זכרו' כתבי הזכרונות הושפע עמוקות ממה שנודע להם לאחר מעשה.

לכל מנהיגי מדינות העימות הערביות, ללא יוצא מהכלל, היו הסברים ותירוצים רבים

לאחר המפלה הנחרצת שספגו. לעתים רחוקות בהיסטוריה אפשר לראות בבהירות כה רבה את הקשר הישיר והבלתי־אמצעי בין הכרעותיהם ומחדליהם של מנהיגים ובין התוצאות הקטסטרופליות שהביאו על מדינותיהם ועמיהם. לכן, הכרחי לחשוך מראש בכל מקור שכתבו המנהיגים הערבים או מקורביהם ויש לבחון אותו שבע בחינות. הדברים אמורים במיוחד במקורות המצריים. הכרעותיהם של מנהיגי מצרים היו הגורם הראשי למפלה, ואולם, דווקא במצרים התחוללו לאחר המלחמה תהפוכות מרחיקות לכת במערך השלטוני, ויש להניח כי תהפוכות אלה השפיעו על זכרונותיהם של מי שהיו מעורבים בקבלת ההחלטות. כל המחברים המצרים המצוטטים אצל אורן כתבו את חיבוריהם לאחר שהפילדמרשל עבד אל־חכים עאמר הואשם ושם קץ לחייו, וכמה וכמה מסגניו ותומכיו הורשעו אף הם ונידונו לבלות שנים לא מעטות בכלא – כל זאת בעוד ג'מאל עבד אל־נאצר מחליץ עצמו מהאחריות למפלה בעזרת תרגיל מחוכם של 'קבלת האחריות', התפטרו ושיבה דרמטית אל כס המנהיגות, כשהוא נישא בהתלהבות על כתפי ההמונים שפחדו להישאר יתומים מאב, ואפילו הוא אב שהמיט עליהם אסון.

התעלמות מבעיית אמינותם של מקורות עשויה לגרום לעיוות בתיאור האירועים מהצד המצרי של המתרס ובהסברת המניעים והגורמים שעיצבו בסופו של דבר את התנהגותם של המצרים במשבר. בחקר מלחמת ששת הימים מן הפרספקטיבה המצרית יש להציב ארבע שאלות מרכזיות:

- א. מדוע החליט נאצר במחצית חודש מאי להחדיר בראווה כה גלויה את רובו של הצבא המצרי לתוך־תוכו של חצי סיני?
- ב. מדוע החליט נאצר לסלק כליל את כוח האו"ם מהגבול עם ישראל ולסגור את מצרי טיראן, אף שלדבריו ידע היטב שמהלכים אלה פירושם מלחמה?
- ג. מדוע ביטל נאצר ברגע האחרון את מתקפת 'אל־פג'ר', שהיתה מתוכננת ליום 26 ביוני, והעדיף לאפשר לצה"ל להנחית את המכה הראשונה?
- ד. מדוע נמנע נאצר במשך שלושה ימים מלתת את הסכמתו לצו הפסקת האש של מועצת הביטחון של האו"ם, אף שכבר בסופו של היום הראשון יכול היה להבין שהוא הפסיד במלחמה?

אורן אינו משיב תשובות ישירות ונחרצות לשאלות אלה, ומעדיף כאמור לתת לקורא להתרשם ממהלך הסיפור ומדברי המשתתפים המצוטטים בהרחבה, ובכך להעמיק את הבנתו באשר לסבך הגורמים שחוללו את האירועים בשעת מעשה. גם אנחנו לא נוכל, במסגרת מאמר זה, להתיימר ולהציע תשובות מלאות ומפורטות לשאלות שצוינו; ואולם, נוכל למצער להעיר הערה עקרונית אחת: בלי שאורן אומר זאת במפורש, הישענותו הנרחבת על המקורות המצריים יוצרת רושם כללי ולפיו היה נאצר במידה רבה קורבן לרברבנותם ולתוקפנותם של יד ימינו וידידו עבד אל־חכים עאמר ושל חבר עוזריו הבכירים. ב־2 ביוני, שלושה ימים לפני ההתקפה הישראלית, אמר נאצר לגנרלים שלו שהתאספו במפקדת הכוחות המזוינים: 'עלינו לצפות להתקפת האויב בתוך 48-72 שעות, ב־5 ביוני לכל המאוחר'. בדיון שהתפתח באותה פגישה העריך מפקד חיל האוויר המצרי כי הוא עלול להפסיד 15-20

אחוז ממטוסי ארץ תורשה ישראל לתקוף ראשונה, ונאצר השיב לו: 'אבל עדיין יישארו בידיך 80-90 אחוזים, כמה אחוזים ממטוסי האויב תוכל להשמיד עם המטוסים שיישארו בידיך?'; המפקד המצרי העריך: '60-70'.¹⁰ ללמדך שקצינו של נאצר הטעו אותו להאמין שמצרים מסוגלת לספוג מכה ראשונה מצד ישראל ועדיין לנצח במערכה ניצחון מוחץ. עם זאת, גם אם סיפור זה משקף את הדברים כהווייתם, אנו חייבים לשוב ולהטיל את כל כובד האשמה על נאצר, שהרי לא זו בלבד שהוא עצמו היה איש צבא, אלא שגם היו בידי די והותר מנגנונים להערכה ביקורתית של רברבנות מפקד חיל האוויר שלו.

אכן, קשה להאשים את נאצר ולטעון נגדו כי לא שיער מה עשויה להיות משמעותן של מכה מקדימה מצד חיל האוויר הישראלי ושל הסתערות השריון הישראלי לתוך מרחבי סיני כששמיו נקיים מהתערבות מטוסי האויב. במידה רבה דומה ההפתעה של נאצר לזו שספג צה"ל שש שנים מאוחר יותר, במלחמת יום הכיפורים. כמו האבירים הצרפתים בקרב קרסי (Crécy) במלחמת מאה השנים, גם צה"ל וגם הפיקוד המצרי כשלו את אותו הכשל – אי הבנת אופיו של שדה הקרב הצפוי להם. עד עצם היום הזה מעוררת הפעולה שביצע חיל האוויר הישראלי בבוקר ה-5 ביוני 1967 פליאה והערצה. בכירי חיל האוויר אמנם האמינו שהם מסוגלים להשמיד את חיל האוויר המצרי בתוך שעות ספורות אם תינתן להם האפשרות להכות ראשונים, אולם אפילו ביניהם לא היו רבים ששיערו את גודל המכה; לכן, מה לנו כי נלין על קוצר דמינו של נאצר? ואף-על-פי-כן, האחריות נותרת בהכרח על כתפיו, וראוי שזכרונות המעורבים בדבר יאוזנו בהערכה פקוחת עין של ההיסטוריון.

* * *

בעיה שונה מתעוררת בקשר למקורות הרוסיים. אחת השאלות המרכזיות שנשאלה ועודנה נשאלת בנוגע למלחמה היא מה הניע את הסובייטים להעביר למצרים ידיעה כוזבת בדבר כוחות ישראליים גדולים שהתרכזו כביכול בגבול הצפון ומרמזים על סכנה מיידית של התקפת צה"ל על סוריה. גם אורן ביקש תשובה לשאלה זו, ואף טרח לבקר לשם כך בארכיון משרד החוץ הסובייטי במוסקבה ולראיין שני אישים שהיו חברים בסובייט העליון באותם ימים, וכן גם איש בכיר בקג"ב וגנרל בדימוס ששימש יועץ לצבא המצרי בשעתו. רשימת המקורות שלו כוללת גם יותר מעשרים מאמרים וספרים ברוסית. ואף-על-פי-כן נותר הרושם שאורן הצליח להציל מפי הסובייטים רק מידע דליל ולעתים אף מוטעה בעליל. כך, למשל, האשים באוזניו קרין ברוטנץ (Carin Brutenz), חבר הסובייט העליון, את סגן שר החוץ סמיונוב (Victor Semyonov) בכך שמחמת להיטות יתרה העביר למצרים ידיעות בלתי-בדוקות שהגיעו ממקור מהימן של הקג"ב בישראל, לפני שהצליחו לאמתן. אולם סיפור זה נשמע כמעשה בדים, שהרי כל דיפלומט או עיתונאי מן השורה יכול היה לגלות במו עיניו שאין שום ריכוזי כוחות ישראליים בגבול הצפון, ולכן גם לא היה מקום 'לאמת' מידע שהעביר כביכול מרגל 'well placed', כדבריו של ברוטנץ.¹¹ כידוע, כאשר

¹⁰. Oren, *Six Days of War*, p. 158.

¹¹. שם, עמ' 54.

הזמין אשכול את השגריר הסובייטי סרגיי צ'ובאכין (Chuvakhin) להתלוות אליו לסיור בצפון כדי שיווכח במו עיניו כי אין שם שום ריכוזי צבא, השיב לו הלה: 'תפקידי להעביר אליכם את האמת הסובייטית, לא לבחון אותה'.¹² תגובה זו כשלעצמה די בה להזמין את סיפורו של ברוטניץ.

אמנם אין להניח שכל הרוסים שהעידו בעל־פה או בכתב ביקשו להגן על מעמדם של מנהיגי הקרמלין שנפלו ממרומי שבתם זה כבר. סביר יותר להניח שהם עצמם לא היו מצויים כל־כך בעובדות. לשם חשיפתן המלאה ייאלצו החוקרים להמתין עד שייפתחו כל הארכיונים של הקרמלין, של הקג"ב ושל הצבא האדום. ובינתיים חוזרת השאלה למקומה, ואף אורן עצמו מודה שהעניין 'משיך להיות לוט באפלה'.¹³ לפיכך מותר גם לנו לשוב ולשער השערות כמו כולם, גם אם האסמכתאות שלנו נעוצות רק בהגיון הדברים ולא בתעודות. לעניות דעתי ברור היום לחלוטין שלא רק הסובייטים אלא גם העילית המצרית, ולא־כל־שכן העילית הסורית, ידעו היטב שהמידע בדבר ריכוזי צה"ל בצפון הוא שקרי. אופיינית היתה תגובתו של נאצר למידע שסיפק לו הרמטכ"ל המצרי, הגנרל פאוזי, בעקבות ביקורו החפוז בדמשק. המידע הזם מכול וכול את הידיעה בדבר ריכוזי צה"ל. ואולם, נאצר כלל לא היה מעוניין לשמוע את ממצאיו של פאוזי, ואף לא את העובדה התמוהה שבצבא הסורי אפילו לא הוכרו מצב הכן, משום שממש עם צאתו של פאוזי לדמשק כבר נועץ נאצר עם פאוזי אחר – עם מחמוד פאוזי, יועצו לענייני חוץ – בשאלה כיצד יש לטפל בסילוקו של כוח האו"ם מעמדותיו. גם הפילדמרשל עאמר כלל לא הגיב למשמע הדוח שמסר לו פאוזי. וכך סיפר הרמטכ"ל המצרי בזכרונותיו: 'התחלתי להאמין ששאלת ריכוזי הכוחות הישראליים [...] לא היתה הסיבה היחידה או אף העיקרית לגיוס ולהצבת הכוחות שבהם התחלנו נוקטים'. פאוזי מדבר על הסיבות שהניעו את עאמר, אולם אין שום סיבה שלא לומר את אותם דברים גם על מניעיו של נאצר.¹⁴

אורן מאוכזר הסברים שונים שרווחו בקרב פרשנים שונים, ובהם סברות כרס מפוקפקות למדי, כגון הסברה שארצות־הברית היא שהדליפה את המידע על ריכוזי צה"ל כדי להקל את לחצו של נאצר על מדינות המפרץ הפרסי. היום אפשר היה להוסיף לרשימה זו גם את עבודתו של יעקב נוימרק, דוקטורנט צעיר מאוניברסיטת בראילן. הוא חפר במסמכים של שירותי המודיעין של גרמניה המזרחית, ה־Stasi הידוע לשמצה, ועל סמך המידע הזה טוען שכל התרגיל לא נועד אלא להרגיע את שלטונות סוריה ולהרתיע אותם מלממש את לוחמנותם היתרה נגד ישראל כדי להגן עליהם מפני מפלה ודאית.

מכל מקום, מאחר שמתוך כל העדויות הנוגעות בדבר מתברר היטב שכל מי שעסק בנושא, ובראש ובראשונה המנהיגים הבכירים במוסקבה, בדמשק ובקהיר, ידע היטב שאין כלל ריכוזי כוחות בצד הישראלי של הגבול הסורי, אין מגוס מההשערה שכל העניין תואם

12. שם, עמ' 59.

13. שם, עמ' 54.

14. על פרשת שליחותו של הגנרל פאוזי לדמשק ראו שם, עמ' 64-65.

מראש בין הסובייטים, הסורים והמצרים כדי להצדיק את החלטתם להשיב את הצבא המצרי לסיני, ואולי גם כדי לחלץ את נאצר מהביצה בתימן ולהצדיק את החזרתם החפוזה של עיקר גיסותיו משם. אורן מציין בצדק כי העובדה שאנואר סאדאת התבקש להתעכב במוסקבה בדרכו חזרה מביקור במונגוליה ובצפון קוריאה, ואף נפגש שם עם כל ראשי השלטון הסובייטי - עם הנשיא, עם ראש הממשלה ועם שר החוץ - מרמזת על כך שלא היה מדובר בביקור נימוסין בלבד. מה שלא ברור הוא מדוע היה על כל האישים הנכבדים הללו להיפגש עמו רק כדי להעביר באמצעותו את המידע השקרי? די היה באחד מהם כדי לקיים מצווה זו - אפילו נציב הקג"ב בקהיר יכול היה לשמש בלדר נאמן. סביר יותר שאם אמנם היה הביקור של סאדאת קשור בעניין, הוא נועד לתכנן לפרטיה מזימה מורכבת הרבה יותר.¹⁵ מעבר לכל סברות הכרס, ברור לחלוטין שהמניע הראשי של הסובייטים במשבר היה לתמוך במשטר החדש בדמשק, שכן מבחינתה של מוסקבה משטר זה היה קרוב להפוך את סוריה לגרורה סובייטית לכל דבר. הבסיס הימי בטרטוס היה חשוב מאוד לצי הסובייטי, שבאותם ימים תגבר את כוחותיו בים התיכון וחיפש מאחזים ביבשה כמשקל נגד למאחזי הצי השישי של ארצות-הברית ביוון, באיטליה ובשאר מדינות נאט"ו. אמנם באותה עת לא עמדה ישראל לתקוף את סוריה, אך דברים שאמרו מפקדים בצה"ל, ואף ביטויים לא מעטים של אשכול עצמו ושל אבא אבן, שר החוץ שלו, סיפקו סיבות מספיקות להניח כי במוקדם או במאוחר ההתגרירות של מנהיגי דמשק באזורים המפורזים ותמיכתם בארגוני התבלה הפלשתיניים יגררו את ישראל להרפתקה צבאית נרחבת נגד סוריה. כדי שלא יאלצו להסתבך בהגנה פעילה על המשטר בדמשק העדיפו הסובייטים לחדש את ההרתעה המצרית בדומה של ישראל, וכך להגן על המשטר הסורי בן הסותם.

מדברים רבים שאמר נאצר ניתן להסיק כי הוא מעולם לא השלים עם כך שבאביב 1957 נאלץ במורת-רוח להסכים להצבת כוח האו"ם על גבולו עם ישראל - צעד שחיכו במשך שנים רבות להימנע מלהציב כוחות של ממש בסיני, ואילץ אותו לאפשר לישראל שיט חופשי דרך מצרי טיראן ולוותר בפועל על מידת הריבונות של מצרים בגבולה המזרחי. אפשר להניח שהדבר חרה לו היטב, והשאיף בלבו שאיפה מתמדת לחזור לסטטוס-קוו ששרר ביחסים בינו ובין ישראל לפני מלחמת סיני, לחדש את תוקפם של הסכמי שביתת-הנשק ולהיכון לימים טובים יותר, שיאפשרו לו גם לתקן את העיוותים שחוללה מפתל הצבא המצרי במבצעים הגדולים של סוף מלחמת העצמאות.

התקווה לשוב ולהתחבר אל ערביי המזרח דרך הנגב הישראלי מעולם לא היתה רחוקה מחלומותיו של נאצר. אורן מצטט דברים שאמר נאצר לחברי האספה הלאומית ב־2 ביוני 1967: 'אם הצלחנו להחזיר את התנאים ששררו לפני 1956, אלוהים ללא ספק יעזור לנו להחזיר אותם למה שהיו ב־1948. [...] הבעיה עתה שוב אינה מפרץ עקבה או מצרי טיראן או

15. גם ריבוי הצינורות שדרכם העבירו הסובייטים את המידע הכוזב ולוח הזמנים שמפרט אורן מעלים את החשד שכל העניין לא היה אלא הצגה שנועדה לעזור את עיני העולם ולהסתיר מזימה ערוכה מראש.

סילוק כוח האו"ם, אלא התוקפנות שהתרחשה בפלשתינה.¹⁶ להשערת, המפגש המובהק בין האינטרס של הסובייטים להגן על ילדי טיפוחיהם בדמשק ובין הרצון של נאצר לבטל את 'חרפת 1956' ולהשתחרר מהביצה הצבאית והמדינית בתימן הביאו את שני הצדדים לתכנן במשותף מיצג שיהיה דרמטי דיו על מנת לגבור על התנגדותו של האו"ם לשינוי המצב שגיבש דאג המרשלד עם נסיגת צה"ל מסיני ומעזה במרס 1957. זאת המשמעות האמיתית של התשובה המגוחכת שהשיב השגריר צ'ובאחין לאשכול כשהלה הזמין אותו לסיור בצפון הארץ: האמת הסובייטית היתה המזימה שזממו הסובייטים להחזיר את הגלגל עשר שנים לאחור.

* * *

הדעה המקובלת על רוב המחברים והפרשנים היא שבתחילת ההרפתקה לא התכוון נאצר לחולל מלחמה. ואולם, עדויות רבות עשויות להוכיח כי משעה שציווה על סגירת המצרים הוא הבין שפניו למלחמה והיה שותף מלא לתכנונים השונים שתוכננו במטהו של עאמר - בין שנועדו להתקפה בהיקף נרחב לכיבוש כל הנגב, ובין שכוונו לפעולה מצומצמת לכיבוש אילת והנגב הדרומי. אף-על-פי-כן, נאצר בלם ברגע האחרון את תוכניתו של עאמר לצאת למבצע 'אל-פג'ר', להקדים רפואה למכה ולנצל את היתרונות השמורים למִפָּה ראשון. כיצד יש להבין מהלכים אלה? מתקבל על הדעת שבראשית המשבר החליט נאצר שלא לתקוף את ישראל - צעד שיקשה עלינו להבינו אם לא נביח כי סבר בכיטחון רב שאם בעקבות מעשיו תתקוף ישראל, יוכל צבאו לספוג את המכה. סביר להניח שנאצר ביקש תחילה לבסס, אם אפשר ללא התלקחות צבאית, את ההישג המרשים שהשיג עם שיבת הצבא המצרי לסיני וחסימת מצרי טיראן. לאחר שנקט את הצעד הדרמטי התכנס כדרכו מאז ומעולם אל קו של המתנה והתבססות כדי למזער את נזקי התחצפותו הבין-לאומית. כך נהג לאחר עסקת הנשק עם הסובייטים בספטמבר 1955, כך נהג גם לאחר הלאמתה של חברת תעלת סואץ ביולי 1956. לנאצר היה חשוב לנטרל את תגובת ארצות-הברית למהלכיו ולהבטיח את תמיכתה של מוסקבה, וייתכן שהוא גם קיווה כי העולם ואף ישראל יתרגלו למצב החדש שיצר והמשבר ייפתר בדרכים דיפלומטיות.

אכן, בימים האחרונים של חודש מאי נראָה לנאצר שהתרגיל עשוי להצליח. למרות הזהרותיו של הממשל הסובייטי מפני יוזמה צבאית מצרית נראה היה כי הסובייטים תומכים בכל לב במהלך הבסיסי של החזרת הצבא לסיני, וכי יטילו את משקלם כדי להרתיע את ארצות-הברית מלהתערב לצדה של ישראל. למועצת הקצינים אמר נאצר ב־27 ביוני: 'קיבלנו שדר מקוסיגין שברית-המועצות תומכת בנו במערכה הזאת ולא תרשה לאף מעצמה להתערב עד אשר יוחזר המצב למה שהיה ב־1956'.¹⁷ זכריה מוחי א־דין, מראשי תומכיו של נאצר,

16. Oren, *Six Days of War*, p. 159. מצוטט מהאזנות ה־BBC. על שאיפתה של מצרים להקים גשר יבשתי שיחבר בינה לבין ערביי אסיה ראו: אילן אסיה, מוקד הסכסוך: המאבק על הנגב 1947-1956, ירושלים תשנ"ד.

17. מובא אצל Oren, *Six Days of War*, p. 125.

הזמן אז לוושינגטון, דבר שהעיד על כך שגם ארצות-הברית מסתגלת למצב, והחלטת ממשלת ישראל להמתין שבועיים-שלושה נתנה יסוד לתקווה שגם ישראל תירתע מעימות צבאי ותבלע את הגלולה המרה.

מנקודת מבטו של נאצר, את ההזדהות החוזרות ונשנות ששיגרו לישראל כל המעצמות (ולא רק שארל דה-גול), ובהן התרו בה לבל תפתח במלחמה, לא ניתן היה להבין אלא כקבלת דין המהפך שקבע עם פלישת צבאותיו ללב סיני. ואולם, למרות הכול לא פגה הסכנה שצה"ל יתקוף, ולכן ברור שההנחה כי מצרים מסוגלת לספוג את המכה נותרה עומדת ביסוד שיקוליו של נאצר גם באותם ימים, וללא ספק התחזקה שעה שכניסתם של דיין ובגין לממשלה אותה בבירור על אפשרות שישראל תכה ראשונה. אמנם בסופו של דבר התברר כי הנחה זו בדבר יכולת הספיגה של מצרים היתה מוטעית, אך עם זאת קשה לטעון כי בשעתו היא היתה בלתי-רציונלית. ההפתעה שהופתעה ישראל לנוכח היקף הנזק של המכה האווירית שהנחיתה על מצרים נותנת מקום לסברה כי בלי חוכמה שלאחר מעשה לא ניתן היה לטעון כי צעדיו של נאצר הם הימור חסר אחריות.¹⁸

* * *

השימוש שעושים חוקרים במקורות הישראליים אף הוא טעון בירור. המחקרים שהתפרסמו בשנה האחרונה נסמכים על מספר הולך ורב של מקורות ראשוניים. אמנם הפרוטוקולים של ישיבות הממשלה ושל ועדת החוץ והביטחון של הכנסת עדיין לא נפתחו רשמית, אך פרטים רבים מדיוניהן ואף ציטוטים לא מעטים דלפו והתגלגלו בדרכים שונות לספרים ולעיתונים. יתר-על-כן, רוב תיקי משרד החוץ ורבים מהמסמכים המצויים בארכיון צה"ל נגישים היום לחוקרים. ואף-על-פי-כן, אורן, כמו חוקרים אחרים, ראה צורך להשתמש בכמה מקורות בעייתיים. הכוונה היא בראש ובראשונה לזכרונותיהם של השחקנים הראשיים במערכה, ובהם משה דיין, יצחק רבין, אבא אבן וזרח ורהפטיג. אשכול עצמו לא הותיר אחריו זכרונות ורישומים, אך הערות מפיה של רעייתו, מרים, וספרו של איתן הבר היום תפרוץ מלחמה, המביא פרטים רבים מפיו של תת-אלוף ישראל ליאור, מזכירו הצבאי של אשכול באותם ימים, ממלאים לכאורה את החסר. אין פסול בשימוש שנעשה במקורות אלה, אולם החוקר חייב לעסוק בהם מתוך גישה ביקורתית ומסויגת.

סילוקו של אשכול מתיק הביטחון והעובדה שמשה דיין גזל את רובה של התהילה שנבעה מהניצחון המפואר הותירו באשכול משקע כבד של מרירות וכעס. הוא עצמו נמנע מלתת פומבי לרגשות אלה, אולם מקורביו נתנו להם ביטוי בוטה למדי. הערות מזדמנות של מרים אשכול עשויות לשקף את העובדות כפי שהיו מנקודת מבטו של בעלה, אולם השימוש בהן

18. על התקפת חיל האוויר ראו: Mordechai Bar-On, 'The Israel Air Force in the Six Day War', in: *Aviation Militaire: Survol d'un Siècle*, Colloque International, Paris 1999, pp. 103-125. לתיאור עיתונאי של ההתקפה ראו: ישעיהו בן-פורת ואורי דן, אמברגו: מיראז' נגד מיג, רמת-גן 1969.

לשם ביסוס אובייקטיבי, כביכול, של מהלך האירועים מחייב בחינה הרבה יותר מבוקרת. כעסה של מרים אשכול נסב לא רק על משה דיין אלא גם על כל מי שהביא להדחתו של אשכול. לכן לא ניצלו משבט זעמה גם קציני צה"ל שבביקורתם נגד החלטותיו המדיניות בימי ההמתנה סייעו, מן הסתם, לאובדן האמון בכושר מנהיגותו הבטחונית. כדוגמה לכך אפשר לציין את הדיון המר שניהל בעלה עם המטה הכללי ב'בור' בליל 28.5, לאחר השידור האומלל והמגומגם שבו ניסה לנמק באוזני הציבור את החלטת הממשלה להמשיך בהמתנה. דיון זה מתואר בפי מרים אשכול כ'פוטש', והיא אף מוסיפה הסבר משלה: 'כולם היו מודאגים ולאיש לא היה אכפת מהליכים דמוקרטיים'.¹⁹

אין להקנות חשיבות יתרה להערת אגב של אשת ראש הממשלה; ואולם, במקרה זה, מאחר שהדימוי של 'פוטש' רווח בספרות ומן הסתם גם בזיכרון הקולקטיבי של עילית המדינה באותם ימים, חייב החוקר לדון בשאלה ברצינות: האומנם חרגו האלופים של צה"ל מגבולות ההליכים הדמוקרטיים? האומנם היה פסול בלחצים העזים שהפעילו על ראש הממשלה ועל עמיתיו בניסיון להביאם להקדים ולתקוף את מצרים? אורן עצמו מעיר ש'האלופים לא עשו שום ניסיון רציני להדיח את אשכול, ולא איימו אף פעם על שלטון החוק'.²⁰ לעניות דעתי יש פה מקום לחוות דעת נחרצת יותר: לא זו בלבד שהם לא חרגו מגדרם, אלא שהם אף מילאו את תפקידם בנאמנות בכואם להביע את דעתם בנושאים שהם היו מופקדים עליהם, דהיינו בשאלת המשמעות המבצעית והאסטרטגית של החלטת הממשלה להאריך את תקופת ההמתנה. אמנם בשעתו לא ידע המטה הכללי במפורש שיומיים לפני כן אמור היה הצבא המצרי להפעיל את תוכנית 'אל-פג'ר' ולהקדים התקפה על צה"ל, וכי ההתקפה נדחתה למועד אחר. עם זאת, לא היה צורך להיות אסטרטג גאון כדי להבין את הדברים שהבינו כל האלופים, ושאותם הטיחו בראש הממשלה בנוסח זה או אחר באותה ישיבה סוערת. לכול היה ברור שעיכוב נוסף לא ישנה את המצב מיסודו, שהמצור על מצרי אילת לא יוסר ושהצבא המצרי אך יתעצם ויתבסס בסיני.

המסקנה המתבקשת היתה כי כל דחייה נוספת תעלה את מחיר הדמים שצה"ל ייאלץ לשלם במלחמה, שכבר אין למנוע אותה בין כה וכה, וכי אם חלילה תקדים מצרים ותכה בישראל בשעה שזו ממתינה להתערבותם הפעילה של האמריקנים, יכול המצב הצבאי להפוך לסיכון קיומי ממש. לאור הניצחון המוחץ שצה"ל נחל בסופו של דבר, הדעת נותנת שגם אילו פתח הצבא המצרי במלחמה היתה ישראל מחזיקה מעמד. עם זאת, נקל לשער שאילו היתה המלחמה נפתחת במכה אווירית של חיל האוויר המצרי על בסיסי האוויר של ישראל, ובו בזמן היה הצבא המצרי פותח במהלומת שריון נגד הנגב, תוצאות המלחמה היו נראות אחרת, וכמות הקורבנות בנפש ובציוד שישראל היתה נאלצת לשלם היתה גדולה כמה מונים מכמות הקורבנות שנאלצה להקריב כשהיוזמה היתה בידיה. לפי חוות דעתם המקצועית של כל האלופים, החלטת הממשלה לדחות את ההכרעה בעוד כשבועיים היתה שגויה ומסוכנת,

Oren, *Six Days of War*, p. 134 .19

שם, שם. 20.

ואין לבוא אליהם בטענות על שהביעו דעה זו בצורה נמרצת ואולי אף נרגזת. אחרי הכול, אפשר לצפות מראש ממשלה שיעמוד אפילו מול רוגזם של האלופים אם אמנם הוא משוכנע בצדקת מדיניותו, וכבר היו דברים מעולם.

כידוע התחוללה בלשכתו של אשכול גם מעין 'מיני דרמה' כאשר התפרץ אליה האלוף עזר ויצמן והטיח בראש הממשלה: 'המדינה נהרסת [...] תן את הפקודה ואנו ננצח [...] ואתה תהיה ראש ממשלת הניצחון!' – כל זאת בעודו מסיר בהפגנתיות את אותות הדרגה מעל כתפיו ומשליכם על שולחנו של אשכול. לעניות דעתי, אפילו באירוע זה אין לראות חריגה מגבולות המותר.²¹ בימי הנסיגה מסיני בשנת 1957 שאלו קצינים את משה דיין מדוע אין הוא מתפטר במחאה, והוא השיב:

בתור אורח ובתור חייל הייתי רואה כדבר שלילי ביותר לו הרמטכ"ל היה רוצה להטיל את משקלו [ולהתפטר] כדי להשפיע על החלטות הממשלה. מי שמקבל עליו להיות חייל – לרבות רמטכ"ל – מקבל עליו את מדיניות הביטחון של הממשלה. [...] אני רואה כתופעה שלילית ביותר שאיש צבא, כאשר מדיניות הביטחון אינה נראית לו, הוא אומר 'את זה אני לא עושה'.²²

אולם במה דברים אמורים? במקרה שבו איש צבא נותן פומבי להתפטרותו כדי להשפיע באמצעותה על דעת הקהל. לעומת זאת, ויצמן לא התפטר כלל, ואת האקט הדרמטי לא ביצע קבל עם אלא רק לעיניהם של אשכול ושל פנחס ספיר, שבמקרה נכח במקום. כל שעשה היה להביע את דעתו בדרך בוטה.

כאמור, אורן מרבה להשתמש בעדותו של תת־אלוף ישראל ליאור, מזכירו הצבאי של אשכול.²³ אין ספק שליאור מספק להיסטוריונים תובנות חשובות בכל הנוגע לפרספקטיבה של לשכת ראש הממשלה, אולם גם הוא, כמו מרים אשכול, אפילו אינו מנסה להסתיר את הזדהותו המלאה עם מרירותו של אשכול ואת דעתו השלילית מכול וכול על משה דיין ועל התנהלותו. כך, למשל, הוא כותב על העמדות שנקט דיין בתגובה לתקיפות הירדניות ביום הראשון לקרבות: 'היה נדמה לי שדיין משחק כאן משחק כפול. [...] לעזאזל, מה בעצם רוצה משה דיין? [...] התרשמתי שהאיש אמר משהו להיסטוריה ולפרוטוקולים, ובשטח עשה דברים אחרים לחלוטין'.²⁴ לאורך כל הדרך מתייחס ליאור לדיין ולאנשי המטה הכללי בחשדנות ובביקורת לא מוסתרת. בתארו את הישיבה של ועדת שרים לענייני ביטחון, שהתכנסה בליל 1 ביוני ב'בור', הוא מכנה את התנהגותם של האלופים בשם 'מלחמת

21. שם, עמ' 135. אורן טועה בהסמיכו את האירוע למינויו של בר־לב לסגן הרמטכ"ל. התפרצותו של ויצמן, כפי שהציטוט עצמו מציין, נבעה מביקורתו על החלטת הממשלה בעניין יוזמת המלחמה ולא היתה ביטוי לאכזבתו האישית.

22. משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, ירושלים, 1976, עמ' 341-342.

23. העדות של ליאור היתה מונחת בבסיס ספרו של איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת־אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, תל־אביב, 1987.

24. שם, עמ' 228.

ההתשה נגד השרים', ומתאר כיצד האלופים 'מכים על ראשי השרים בפטישים [...] שאלתי את עצמי אם הכוונה היא להעמיד את השרים על הברכיים או לגרום להם שיפרצו בבכי קולקטיבי'.²⁵

אורן נגרר אחרי הפרספקטיבה של ליאור כשהוא כותב על המשך אותה פגישה: 'אשכול חדל להתנגד לתכתיביו של דיין'.²⁶ הערה זו אינה נאמנה למה שקרה ואף אינה מייטיבה עם זכרו של אשכול. אף שהלה אכל מרורים מעצם הופעתו של דיין במרכז הבמה, אין שום עדות לכך שדיין חרג מסמכויותיו כשר ביטחון והכתיב לראש הממשלה מהלכים ברמה המדינית-אסטרטגית. לעומת זאת, תיאור שלפיו כביכול נכנע אשכול לתכתיביו של דיין צובע את דמותו של אשכול בצבעים עלובים מדי. כאמור, אין כל פסול בשימוש במקור מסוג זה, ובלבד שהחוקר מאפשר לקורא 'גילוי נאות' של הפרספקטיבה הייחודית של המקור.

הפעם היחידה שפגע דיין בבירור במרותו של אשכול כראש ממשלה, עד כדי זלזול אישי, היתה ביום ו' בבוקר 9 ביוני, עת העביר ישירות לאלוף פיקוד הצפון את הפקודה לתקוף ברמת הגולן, בלא שחזר להיוועץ באשכול. הוא שיתף את אשכול בעניין רק בהודיעו לתת־אלוף ליאור על דבר הפקודה באמצעות ראש לשכתו, בצירוף הערה שעדיין אפשר לבטלה, אם אשכול רוצה בכך. ליאור מספר כי כאשר העביר לאשכול את הידיעה הפליט ראש הממשלה: 'איזו נבזות, איזו נבזות', ואחר הוסיף ואמר: 'הוא נתן את הפקודה לצבא, עכשיו אבטל את הפקודה? אין לזה כל היגיון, אם הוא חושב שהוא יכול לעשות מה שהוא רוצה, שיעשה'; וכנכנס לעורו של אשכול מעיר ליאור: 'היה ברור לו, כמו גם לי, שדיין ביקש לגנוב את כל התהילה לעצמו'.²⁷ ואולם, אפילו במקרה זה, הגם שנהג בגסות ובזילות, ספק אם דיין חרג מסמכותו חריגה מהותית, שהרי בערב הקודם השאירה הממשלה את ההכרעה בעניין זה בידיהם של אשכול ודיין. דיין ידע שאשכול תומך בהתקפה, ומן הסתם רצה לחסוך דקות יקרות לדוד אלעזר, אלוף הפיקוד דאז.²⁸

* * *

אחת הפרשות שאורן דן בה בהרחבה, כשהוא מסתמך רבות על מקורות ישראליים ואמריקניים, היא פרשת שליחותו של אבא אבן לפריס, ללונדון ובעיקר לושינגטון ב־24-26 במאי. זהו אחד הקטעים המעולים בספרו של אורן. עם זאת, דומה שלנוכח הפרטים הרבים נשאר הקורא תמה מדוע כשל אבן בשליחותו, ונותר הצורך לאבחן את השגיאה הבסיסית שהיתה כרוכה בעצם הגדרת מטרתה.

25. שם, עמ' 208.

26. Oren, *Six Days of War*, p. 152.

27. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 251, מצוטט רק בחלקו אצל Oren, *Six Days of War*, p. 280.

28. עוד על האירועים האלה ראו אצל מייזל, המערכה על הגולן, עמ' 241-280. וראו גם מאמרי 'עת לספר: ארבע הערות בשולי ספרו של מתתיהו מייזל: המערכה על הגולן, יוני 1967', קתדרה (עדיין לא פורסם).

שליחותו של שר החוץ נדרשה בעקבות הצהרתו של נאצר בדבר חסימת מצרי טיראן ב־23 במאי, ולפיכך אין פלא שנושא זה עמד במרכז הטיעונים והעתירות שהעלה אבן לפני הממשל האמריקני. אבן ניסה להסתמך על ההתחייבויות שהעניקו האמריקנים לישראל במרס 1957 בתמורה לנסיגת צה"ל משארם א־שיח, ובהן ההתחייבות להבטיח את חופש השיט במצרי טיראן. הוא עצמו היה מעורב אישית בגיבושן של אותן התחייבויות כאשר שימש שגריר ישראל בווישינגטון, ועתה בא ותבע את הגשמתן. קציני צה"ל, לעומת זאת, הבינו מיד שהבעיה אינה כרוכה במעברן של אוניות ישראליות במצרים, אלא באובדן כושר ההרתעה של צה"ל אם לא תינקט פעילות צבאית לביטול היומרה המצרית. ואולם, מחמת תשוקתם של אשכול ושל משרד החוץ להימנע ככל האפשר מקרע בין ישראל לארצות־הברית הושם תחילה הדגש על התביעה למימוש ההתחייבות האמריקנית מלפני תשע שנים. על רקע זה הסתבך אבן בשורה של דיונים עקרים וחסרי סיכוי – המתוארים יפה ולפרטיהם בספרו של אורן – בעניין הצעדים השונים הדרושים כדי לשמור על חופש המעבר במצרים.²⁹ במטה הכללי של צה"ל התברר בינתיים לחלוטין שהבעיה אינה המצרים כלל ועיקר, אלא העימות הצבאי הבלתי־נמנע הצפוי בין צה"ל לבין הצבא המצרי ושותפיו ההולכים ומתרבים בעולם הערבי. עצם נוכחותם של הכוחות המצריים בסיני לא זו בלבד שהעמידה בספק את כושר ההרתעה של ישראל ואת רצינותה, אלא שגם הטילה על ישראל מעמסה בטחונית בלתי־נסבלת וחייבה גיוס מילואים נרחב שאת סופו שוב לא ניתן היה לצפות. מעל לכול עמדה הסכנה החמורה של יוזמת התקפה מצרית; תנועותיו של הצבא המצרי בסיני, ובעיקר של כוח המשימה המיוחד בפיקודו של הגנרל שואלי, החלו מעידות על אפשרות זו בבירור. פירושם של ניתוחים אלה, שהלכו והשתלטו על תודעת המטה הכללי בתל־אביב, היה כי הפתרון כלל אינו מצוי בידיה של ארצות־הברית, וכי רק התקפה של צה"ל יכולה להסיר את האיום מעל ישראל. מה שהיה נחוץ עתה לא היה גיוסה של ארצות־הברית למען פריצת המצור באילת, אלא קבלת הסכמתה שבשתיקה ליוזמה צבאית של ישראל ותמיכה מדינית שלה ביוזמה כזאת.

אבן לא היה שותף להערכות האלה, ולכן הזדעזע עמוקות כאשר קיבל מאשכול מברק בוו הלשון: 'השאלה שוב אינה מצרי טיראן אלא עצם קיומה של ישראל'.³⁰ אבן ראה במברק תרגיל פסול של הישראלים המבקשים, באמצעות ניפוח הסכנה המצרית מעבר לפרופורציות הראויות, לסחוט מג'ונסון התחייבות למעורבות ברמה שאין הוא מסוגל להיות מעורב בה. הוא כינה את המברק 'מעשה של חוסר אחריות ממדרגה ראשונה, מעשה אקסצנטרי, נטול כל תבונה, אמת והבנה טקטית'.³¹ לזכותו ראוי להוסיף ולציין שהנוסח המזעיק של המברק, הטוען לסכנה קיומית הנשקפת כביכול למדינת ישראל, פגע באמינות טיעונו ולא היה בו כדי להסביר כראוי את המהפך שחל באופן שבו ראו במטה הכללי את המצב. אבן אמנם צדק

29. על שליחותו של אבן ראו אצל Oren, *Six Days of War*, pp. 99-116.

30. מצוטט שם, עמ' 102.

31. מצוטט שם, עמ' 103, מספרו של אבן *Personal Witness: Israel Through My Eyes*, New York.

כשטען שאין לדבר על סכנה לקיומה של ישראל, אך הוא לא הבין – וגם לא יכול היה להבין – שהבעיה שוב אינה מצרי טיראן אלא העובדה שהמלחמה היא בלתי־נמנעת ושחיוני שישראל תהיה המכה ראשונה. הוא לא הבין זאת משום שבמברק שקיבל לא היה כל הסבר לתובנה זו, ולכן הוא המשיך לדשדש במי האפסיים של תוכניות נטולות כל סיכוי בדבר משלוח שייטת, 'רגאטה' בלשון הימים ההם, שתורכב מאוניות אחדות של מדינות ימיות שונות בהנהגת ארצות־הברית. שליחותו של אבן נעשתה חסרת משמעות וסיכוי, אך בירושלים המשיכו להיאחז בהבטחותיו של אבן שכוונות האמריקנים רציניות. המדהים בכל אותה פרשה אינו רק העובדה שהיו מי ששגו באשליה שיש סיכוי לתוכנית ה'רגאטה', אלא גם היעדר ההבנה שאפילו יצליחו האמריקנים לגייס את ה'רגאטה', לא תיפתר שום בעיה אסטרטגית מאלה שלפניהן ניצבה ישראל – אף לא בעיית ההבטחה של מעבר אוניות ישראליות במצרים לאורך זמן. העובדה שמברקי משרד החוץ ולשכת ראש הממשלה נשאו אופי מזעיק יותר ויותר רק חיזקה את נסיונות האמריקנים להשלוח את ישראל ולהכביד עליה בקבלת ההכרעה היחידה שהיתה עשויה לשים קץ למשבר.

השליחות היחידה בעלת המשמעות באותו שלב היתה שליחותו של ראש המוסד מאיר עמית, שיצא לבחון את תגובתה של ארצות־הברית לתוכנית ההתקפה שישראל עומדת ליזום. אמנם כאשר הגיע עמית לושינגטון ב־31 במאי כבר היה ברור שרעיון ה'רגאטה' נולד כרעיון נפל.³² כך גם אמרו לעמית בפירוש בכירי ה־CIA מיד עם הגיעו. יתר־על־כן, עמית לא בא לבקש את רשותה של ארצות־הברית לתקוף את המצרים, לא־כל־שכן את התערבותה הישירה של וושינגטון בסכסוך. כל מבוקשו היה לברר אם ארצות־הברית תפעל נגד ישראל אם זו תתקוף, ואם תנטרל את התערבותה של ברית־המועצות. פגישותיו של עמית בושינגטון נערכו כחמישה ימים מלאי תהפוכות לאחר שאבן ערך שם את פגישותיו שלו. בשטח הלך המשבר והחריף, ועתה היה מעורב בו לבד מהסורים והסעודים גם המלך חוסיין, שהצטרף למרכבתו של נאצר, ויש להניח כי גם הבנתם של האמריקנים באשר למהותו העמוקה יותר של המשבר השתפרה. בישראל הוקמה ממשלת ליכוד לאומי, ובראש מערכת הביטחון הוצב עתה משה דיין. עמית יכול היה להניח שישראל תתקוף בקרוב, גם אם עדיין לא נפלה בעניין זה הכרעה פורמלית של הממשלה. אין פלא אפוא שכאשר הודיע לשר ההגנה האמריקני מקנמרה כי בכוונתו לשוב לישראל ולהמליץ על יציאה למלחמה, השיב לו השר: 'אני שומע אותך ברור וצלול. זה מועיל מאוד'. עמית לא ביקש את רשותם של האמריקנים, ואפשר להניח שהם חשו הקלה רבה.³³

* * *

כאמור, אורן שוטח לפני הקורא שפע של ניתוחים בדבר הגורמים המורכבים שחוללו את המשבר והניעו את השחקנים השונים במהלכו. בצדק אין אורן מחפש את 'האשם העיקרי',

32. לעדותו של מאיר עמית על השליחות ראו: מאיר עמית, 'הודמנות שהוחמצה', ראש בראש: מבט אישי על אירועים גדולים ופרשיות נעלמות, אור יהודה 1999, עמ' 204-246.
33. לפרטי שליחותו של עמית ראו: Oren, *Six Days of War*, pp. 146-147.

או את הגורם החשוב ביותר. אולם דווקא משום שמבחינה טכנית ישראל היא שפתחה באש ראשונה, בולט חסרונו של גורם מסוים מתיאוריו המרתקים: השפעתה של הדוקטרינה האסטרטגית והמבצעית שהיתה מקובלת בצה"ל כבר מראשית שנות החמישים והיתה ליסוד מוסד בחשיבה של קציני צה"ל לאחר מלחמת סיני. הכוונה לדוקטרינה ההתקפית, שהציבה שורה של קווים אדומים ושאפה לפתוח כל מלחמה צפויה במכה מקדימה, ובעיקר במכה אווירית מקדימה. על התפתחותה של הדוקטרינה של צה"ל בשנות השישים נכתבו כבר מחקרים וספרי הגות רבים.³⁴ במסגרת מאמר זה נוסיף רק דברים מעטים כדי להבליט את תרומתה לעצם התחוללותה של המלחמה ולדרך ניהולה עד לניצחון הסוחף.

במוקד החשיבה האסטרטגית של ישראל לאחר מבצע קדש עמדו שני עקרונות: ההרתעה וכושר ההכרעה. עקרון ההרתעה עסק בשאלה כיצד למנוע מלחמה, ואילו עקרון כושר ההכרעה בא להשיב על השאלה באילו תנאים וכיצד יהיה על צה"ל להכריע במערכה אם זו תתחולל חרף ההרתעה. השאלה השנייה היתה כרוכה בין היתר בהגדרתם של 'קווים אדומים', כלומר קווים שחצייתם מצד האויב תשמש בהינתן קאזוס-בלי ותחייב תגובה צבאית ישראלית. לא כל הקווים האדומים היו בעלי אותו תוקף, וחלקם הושארו בכוונה עמומים, אולם שני קווים שסומנו בקשר לחזית המצרית היו ברורים ומוגדרים לחלוטין. קווים אדומים אלה אפילו הוגדרו והוכרוזו באורח רשמי: שמירה על חופש השיט במצרי אילת, ושמירת הפירוז שנוצר הלכה למעשה בחצי סיני בעקבות מלחמת סיני.³⁵ תגובתו הנחרצת של צה"ל לנוכח חדירתו של הצבא המצרי לסיני בפברואר 1960, שבאה לידי ביטוי במבצע 'רותם', הפכה את המשך פירוזו של חצי האי לקו חלוט.³⁶ משבר מאי 1967 איים אפוא למוטט כליל שניים מעקרונות הדוקטרינה של צה"ל: את עקרון ההרתעה, ואת אחד הקווים האדומים המובהקים שהציבה ישראל במפורש. מנקודת מבטם של אלופי צה"ל, ובמידה רבה גם מנקודת מבטה של דעת הקהל בישראל, לא הותרה חדירת הצבא המצרי אל מעמקי סיני שום בררה מלבד שיקום הקו שנופץ. הראווה היתרה שהתלוותה לפלישת המצרים ולסילוקו

34. בין הכותבים הבולטים יש לציין את אלה: יגאל אלון, מסך של חול: ישראל וערב בין מלחמה ושלום, תל-אביב 1959; אריאל לוויטה, הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה, תל-אביב 1988; מיכה בר, קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה של ישראל, תל-אביב 1990. Avner Yaniv, *Deterrence*; 1987. *without the Bomb: The Politics of Israeli Strategy*, Lexington, MA 1987. וראו גם סיכום קצר אצל מרדכי בר-און, 'כי מצפון תיפתח הרעה, בטחון ישראל בעשור השני 1957-1967', גבולות עשנים, עמ' 324-367. על ראשיתו של המהפך הזה בתכנוני צה"ל ראו: עמירם אורן, 'סדר הכוחות המלחמתי - הערכת מצב 1953-1960' כציון דרך ומפנה במדיניות הביטחון לקראת הרחבת צה"ל בשנות החמישים, עיונים בתקומת ישראל, 12 (תשס"ג).

35. בין השאר הגדיר את הקווים האדומים שמעון פרס, ששימש באותה עת סגן שר הביטחון, במאמרו: 'ממד הזמן', מערכות, מ"א, ד (1962), עמ' 3-5.

36. על מבצע 'רותם' ראו: זאב צחור, 'הכול תלוי בחיל האוויר: פרשת 'רותם' פברואר 1960', בתוך: זאב לכיש ומאיר אמיתי, עשור לא שקט: פרקים בתולדות חיל האוויר בשנים 1956-1967, תל-אביב 1995, עמ' 225-248.

של כוח האו"ם קבעה ברורות ששוב לא ניתן לשקם קו זה בדרכים דיפלומטיות. כפי שראינו בדיונים השונים שהתנהלו במטה הכללי בימים האחרונים של חודש מאי, זאת היתה הסיבה העיקרית לכך שבתודעתם של אלופי צה"ל הפכה המלחמה לא רק רצויה אלא גם בלתי־נמנעת.³⁷

המושג 'קווים אדומים' ענה על השאלה באילו תנאים תיאלץ ישראל להפעיל את כוחה הצבאי, אולם נותרה השאלה כיצד יפעלו כוחות אלה. פגיעותה היתרה של ישראל היתה ברורה: ריכוזים גדולים של אוכלוסייתה ושל תשתיותיה הכלכליות, פגיעות כוחות המילואים בשלבי גיוסם, ובראש ובראשונה מיעוט בסיסי האוויר, ומכאן פגיעותו של חיל האוויר – כל אלה הביאו עד מהרה להתפתחותה של תפיסת 'המכה המקדימה' כיסוד מוסד של החשיבה האופרטיבית של צה"ל.³⁸ כבר בראשית שנות החמישים היתה מקובלת על מפקדי חיל האוויר הדעה, שהיתה לנכס צאן ברזל בצה"ל כולו בשנות השישים, ולפיה אסור להניח לאויב את האפשרות להכות ראשון. ההנחה היתה כי גם אם מכה כזאת לא תגרום לתבוסה גמורה, היא ללא ספק תכביד את הלחימה בצורה קיצונית ותגרום לעלייה חדה במחיר שייגבה מצה"ל בכוח אדם ובציוד. הצורך להנחית את המכה הראשונה, שהיה למוסכמה בקרב כל מי שעסק בענייני ביטחון, הפך לאובססיה ממש בצמרת חיל האוויר. גם משה דיין היה אחוז חרדה פן יתקפו המצרים ראשונים. כבר בישיבת הממשלה הראשונה שהשתתף בה כשר הביטחון הביע את דעתו כי 'הסיכוי שלנו לנצח במלחמה – שאנחנו נהיה היוזמים וננהל אותה לפי ההכוונה שלנו. [...] אם חס וחלילה הם הפותחים במערכה, לא די שאנחנו מפסידים את התוצאות של המכה הראשונה, אלא שאנחנו ניאלץ לנהל את המלחמה לפי מה שהם מנצחים לנו. ואז יכתיבו לנו מלחמה בשטחים החיוניים לנו [...] נצטרך לעסוק במלחמה פה, במרכז הארץ'.³⁹ תוצאות מלחמת ששת הימים הוכיחו את צדקת הנחתם של הטייסיים. עם זאת, השאלה אם ישראל, למרות הפחדים והחששות, היתה מסוגלת לספוג מכה ראשונה של מצרים באותה מלחמה תישאר בלתי־פתורה. כמו כן ברור שבמידה לא מבוטלת היתה הנחה זו לנבואה המגשימה את עצמה, ולאחד המסובבים החשובים שחוללו את המלחמה וקבעו את דרך התנהלותה.

* * *

ספרו של אורן נהנה מפרספקטיבה של שלושים וחמש שנה. עם זאת, הוא גם מלמד משהו על משמעות המושג 'פרספקטיבה'. דומה שהעיסוק במלחמת ששת הימים מאפשר לנו לסכם מעין כלל היסטוריוגרפי ולומר כך: כדי להבין במלואה את משמעותו של אירוע דרמטי, כגון מלחמה פלוגנית, יש להשקיף עליו גם, ואולי בפרט, לאורן של התובנות שהאירוע

37. ניסוח טוב של השקפות אלה מצוי אצל דיין, אבני דרך, עמ' 410-411.

38. ראו: מאיר אמיתי וזאב לכיש, 'קווים בהתפתחות חיל האוויר – 1957-1966', עשור לא שקט, עמ' 15-

108.

39. דיין, אבני דרך, עמ' 428-429, מצוטט אצל Oren, *Six Days of War*, p. 149.

הדרמטי או המלחמה הבאה בסדר הדברים שופכים על האירוע הראשון. עמדותיה של ארצות-הברית במהלך מלחמת ששת הימים, ובעיקר בחודשים ובשנים שלאחריה, לא זו בלבד שמאירות באור חדש את מהלכה של מלחמה זו אלא שהן גם נותנות משמעות חדשה לאירועי המלחמה שקדמה לה: מלחמת סיני 1956.

בחורף 1957 היה דיין מלא ביקורת על מהלכיו של מורו ורבו, ראש הממשלה דוד בן-גוריון, כשהלה העדיף בסופו של דבר להיכנע ללחצי הממשל האמריקני וציווה על צה"ל לסגת מכל כיבושיו במלחמה ההיא. על הפרק עמדה סכנה ממשית שהאוי"ם יטיל על ישראל סנקציות בתמיכת וושינגטון. דיין טען אז באוזני בן-גוריון כי ישראל מסוגלת להתזקק מעמד גם בתנאים של סנקציות בין-לאומיות, לכל הפחות שנה. אמנם, טען דיין, ייתכן שבסופו של דבר היא תוכנע, אולם מדוע עליה להיכנע לפני שבאו מים עד נפש? ואולם, בן-גוריון העדיף להיכנע מרצונו ולא להגיע לכניעה מכוחן של סנקציות בין-לאומיות.⁴⁰

תשע שנים לאחר מכן התברר עד כמה צדק בן-גוריון. אף שושינגטון דבקה במהלך כל המשבר בהמלצתה לישראל שלא לפתוח במלחמה ראשונה, היא לא מיחתה בידה כאשר פתחה בהתקפתה נגד המצרים, ואף התמידה בהרתעת הסובייטים מהתערבות ישירה במשבר. העמדה הסבילה הזאת של האמריקנים הונעה בכוח ההכרה שאין בידם לסייע לישראל לצאת מן המשבר, שהתחולל עקב הפרת ההסדרים המעשיים שהוסכמו וננקטו בפועל עם נסיגת צה"ל מסיני תשע שנים קודם לכן.⁴¹ יתר-על-כן, ייתכן שגם שורשי התעקשותה של ארצות-הברית לכרוך את נסיגת ישראל מהשטחים שכבשה ב-1967 עם הסכמת מדינות ערב להכיר בישראל ולכרות עמה ברית שלום – אותה עמדה שבאה לידי ביטוי בהחלטת מועצת הביטחון 242 – נעוצים בלקחים שהממשל האמריקני למד מדרכו הכושלת של ממשל הנשיא אייזנהואר ב-1956.

אכן, כבר בימים האחרונים של מלחמת ששת הימים החלו נציגייה של ארצות-הברית במאמצים מוגברים לתרגם את נצחונה של ישראל לא למונחים קרקעיים אלא למונחים של שלום יציב וקבוע, אך הפעם סירבו להצטרף למאמצי הערבים ותומכיהם מהמחנה הקומוניסטי לדרוש מישראל נסיגה בלתי-מוותנית ומוחלטת, כפי שנהגו דאלס וקבוט לודו' ב-1956. אורן מסכם את עמדתו של ג'ונסון בעניין זה לאמור: 'הוא התנגד לטקטיקות הלחץ שנקט אייזנהואר במשבר הסואץ. הוא סירב לכופף לישראלים את הידיים'.⁴²

מנקודת מבט זו אפשר לומר שאת הרווחים החשובים ביותר הרוויחה ישראל בשנת 1956 דווקא הודות לנסיגתה מהישגיה הטריטוריאליים ולא בגלל ההישגים עצמם. לאור לקח היסטוריוגרפי עקרוני זה אפשר אולי גם לומר שאת משמעותה הסופית של מלחמת ששת

40. על הוויכוח הזה בין בן-גוריון למשה דיין בחורף 1957 ראו: מרדכי בר-און, שערי עזה: מדיניות הביטחון והחוק של מדינת ישראל 1955-1957, תל-אביב 1992, עמ' 364, 369. וראו גם דיין, אבני דרך, עמ' 330, 327.

41. אכן, כאשר ביקר אבן בושינגטון בעיצומו של המשבר דרש הנשיא מעוזריו למצוא את המסמכים הכוללים את התחייבותה הבלתי-רשמית של ארצות-הברית כלפי ישראל.

42. ראו: Oren, *Six Days of War*, pp. 323-327. הציטוט בעמ' 326.

הימים בקורותיו של הסכסוך הישראלי-ערבי לא נוכל לסכם לפני שיבוא לידי מיצויו התהליך שמלחמה זו חוללה. נראה כי חרף העובדה שישראל נקראה להיחלץ למלחמות רבות נוספות ועדיין שולחת את חייליה לקרב, אחת המשמעויות הבולטות של מלחמת ששת הימים היא כניסתו לראשונה של המונח 'שלום יציב וצודק' למילון המונחים של המזרח התיכון.